

Wordt de filosofie in haar bestaan bedreigd?

Voordracht Vlaams-Nederlandse Filosofiedag 2010

G.J.E. Rutten

Wordt de filosofie in haar bestaan bedreigd? Dit is de kernvraag die ik hier aan de orde wil stellen. Sommigen beantwoorden deze vraag zondermeer bevestigend. Zij menen inderdaad dat het voortbestaan van de filosofie als universitaire discipline op het spel staat. Filosofische faculteiten boeten volgens hen steeds meer aan belang in en het zou nog slechts een kwestie van tijd zijn voordat de universitaire wijsbegeerte geen enkele rol van betekenis meer speelt.

Het probleem waar in dit verband dan meestal op gewezen wordt is dat de wijsbegeerte als wetenschap steeds meer terrein verliest aan de positieve vakwetenschappen. Onderzoeks-vragen die traditioneel gezien exclusief tot het domein van de wijsbegeerte behoren zouden de laatste decennia in toenemende mate en vaak ook op succesvolle wijze worden behandeld door linguïsten, fysici, biologen, neurologen en psychologen. De positieve vakwetenschappen, zo wordt dan gezegd, weten juist door hun verfrissende andersoortige aanpak tot hele nieuwe en vaak verrassende inzichten te komen. Door de vermeende uittocht van traditioneel wijsgerige probleemstellingen naar de positieve vakwetenschappen zou het onderzoeksobject van de filosofie worden uitgehuld. Hierdoor zou zij marginaliseren en verworden tot een inerte activiteit louter gericht op het angstvallig conserveren van haar eigen denkgeschiedenis. De volgende uitspraak in reeds de tweede alinea van het dit jaar verschenen boek ‘The Grand Design’ van Stephen Hawking en Leonard Mlodinow is in dit verband illustratief:

Traditionally these are questions for philosophy, but philosophy is dead. Philosophy has not kept up with modern developments in science, particularly physics. Scientists have become the bearers of the torch of discovery in our quest for knowledge.

Is deze analyse adequaat? Verliest de filosofie het van de positieve vakwetenschappen? Ik wil hier betogen dat het hierboven geschetste beeld van een teloorgang van de wijsbegeerte alles behalve accuraat is. Om te laten zien dat er van een existentiële bedreiging van de filosofie géén sprake is en zelfs geen sprake kan zijn dienen we nader stil te staan bij de vraag naar de verhouding tussen de filosofie als wetenschap en de positieve vakwetenschappen. Wat is nu

precies het onderzoeksobject van de wijsbegeerte en in welk opzicht verschilt haar opdracht en telos van dat van de positieve vakwetenschappen?

In zijn Marburger voordracht uitgesproken op 9 maart 1927 bespreekt Heidegger precies deze vraag naar de relatie tussen de filosofie als wetenschap en de positieve vakwetenschappen. Het gaat Heidegger hierbij om de principiële a priori wezensverhouding tussen beiden en niet om een factische empirische vergelijking tussen de op dat moment historisch vorhanden zijnde wijsbegeerte en positieve vakwetenschappen. Volgens Heidegger zijn er noodzakelijk twee grondvormen van wetenschapsbeoefening: ‘wetenschappen van het zijnde, ontische wetenschappen – en de wetenschap van het zijn, de ontologische wetenschap, de filosofie. De ontische wetenschappen hebben als thema telkens een gegeven zijnde dat altijd al op zekere wijze voor de wetenschappelijke onthulling onthuld is. Wetenschappen van een gegeven zijnde, een positum, noemen we positieve wetenschappen’. Welnu, iedere positieve vakwetenschap benadert een bepaald beperkt deelgebied van het zijnde op rechtstreekse wijze. Zij bestudeert dus een gesloten gebied van reeds onthulde en onmiddellijk vorhanden zijnden. Het behoort daarom aldus Heidegger ‘tot de positiviteit van een wetenschap dat er überhaupt een zijnde, dat al op een of andere wijze onthuld is, in zekere mate vorhanden is als mogelijk thema van theoretische objectivering en ondervraging’. De filosofie vertrekt echter vanuit een principieel andere invalshoek, namelijk ‘van het zijnde naar het zijn, waarbij nochtans juist het zijnde, weliswaar voor een gemodificeerde instelling, nog in het oog gehouden wordt’. Het verschil tussen de individuele positieve wetenschappen onderling is dan ook slechts relatief. Iedere positieve wetenschap is louter op een bepaald afgesloten objectgebied van de zijnden gericht. Haar zakelijke methode van theorievorming kan daarom slechts accidenteel verschillen van de andere vakwetenschappen ‘overeenkomstig de zijnsaard en de specifieke inhoud van het door haar onderzochte deelgebied van het zijnde (haar positum)’. Het verschil tussen ieder van de positieve vakwetenschappen enerzijds en de filosofie anderzijds is echter absoluut precies omdat het onderscheid tussen het domein van het ontische, het zijnde, en de sfeer van het ontologische, het zijn zelf, absoluut is.

Uitgaande van deze uiteenzetting keren we terug naar de vraag of de filosofie in haar bestaan wordt bedreigd. Wordt de wijsbegeerte gemarginaliseerd doordat de positieve vakwetenschappen steeds meer activiteiten van haar overnemen? Niets is minder waar. Uit Heidegger’s duiding van de relatie tussen de filosofie en de positieve vakwetenschappen volgt immers dat dit niet het geval kan zijn. Er is sprake van een volstrekt andere wisselwerking tussen filosofie

en de positieve vakwetenschappen. Het behoort tot de opdracht van de wijsbegeerte om bepaalde gebieden van het zijn voldoende te onthullen ofwel te ontsluiten en zo voor de positieve wetenschapsbeoefening toegankelijk te maken. Het komt daarentegen aan de positieve vakwetenschappen toe om de reeds onthulde en ontsloten objectgebieden van zijnden verder te objectiveren. De wijsbegeerte zou aan haar eigen taak voorbij gaan wanneer zij dit objectiverende vervolgonderzoek van de zijnden zelf ter hand zou nemen. Zo beschouwd is het dus juist een teken van succes dat de filosofie nog altijd in staat is om de positieve vakwetenschappen van nieuwe objecten en vragen te voorzien.

Andersom wordt door de voortgaande ontwikkeling van de positieve vakwetenschappen de filosofie steeds voor nieuwe uitdagingen gesteld. De opdracht van de wijsbegeerte is precies daarom onbegrensd en onherleidbaar fundamenteel. Elk van de positieve vakwetenschappen valt restloos met haar objectgebied samen en is daarom niet daadwerkelijk in staat om van haar eigen activiteiten te abstraheren. Het lukt hen daarom niet een voldoende reflexieve denkhouding ten opzichte van haar eigen onderzoeksobjecten in te nemen. Aan een reflectie op de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende vakwetenschappen komt ieder van de positieve vakwetenschappen al helemaal niet toe. De broodnodige reflectie op de verhouding tussen wetenschap als zodanig en andere cultuurbepalende domeinen zoals kunst, politiek en religie kan binnen het kader van iedere afzonderlijke vakwetenschap überhaupt niet adequaat aan de orde worden gesteld. Om tenslotte over de belangrijke reflectie op het verband tussen wetenschap, nut, zingeving en levensduiding maar te zwijgen. Deze vier onmisbare contemplaties kunnen daarom alleen aan de filosofie als zijnde de ontologische, elk objectgebied overstijgende, wetenschap toekomen. Geen van de tot een specifiek deel van het zijnde beperkte ontische vakwetenschappen is hiertoe immers in staat.

De filosofie vormt zo een onmisbare vrije open plaats binnen de wereld van de wetenschappen. De blijvende noodzaak om de ontische domeinen van de positieve wetenschappen reflexief te overstijgen en zo op ontologisch niveau na te denken over het zijs geheel en de plaats van alle wetenschappen daarbinnen geeft de filosofie haar bestaansrecht en maakt haar zelfs a priori noodzakelijk. De filosofie is weliswaar niet het allesomvattende denken, maar zij vormt wel de onmisbare vrije open ruimte binnen de sfeer van de wetenschap. Zij is als het ware het beginsel van beweging van het lichaam van de positieve vakwetenschappen. De positieve vakwetenschappen zonder wijsbegeerte is dan ook als een lichaam zonder geest.

Zonder de filosofie zou de ziel uit het magisterium van de wetenschappen verdwijnen. Wetenschap zou een rijk zijn zonder zelfbewustzijn.

De filosofie verschilt dus inderdaad niet accidenteel, maar wezenlijk van de positieve wetenschappen. Het gebouw van de vakwetenschappen vereist, naast de compartimenten van de positieve ontische vakwetenschappen, noodzakelijkerwijs een vrije ontologische ruimte waarbinnen contemplatieve reflectie op het geheel kan plaatsvinden. Deze open plaats kan alléén aan de filosofie toekomen. Precies dit essentiële verschil tussen haar en de positieve vakwetenschappen is de oorzaak van de principiële onmogelijkheid van haar verdwijning. De claim dat de wijsbegeerde niet kan verdwijnen is dus zelfs ‘analytisch’. Zij is correct louter op basis van de betekenis van de in deze claim voorkomende termen. Het is een conceptual truth.

Bovendien komt, naast het vormen van de onmisbare vrije ontologische ruimte, aan de wijsbegeerde ook een eigenstandige rol toe. Door bijvoorbeeld te reflecteren op het schone en het sublieme, door ideeën te ontwikkelen over het ethische, of door na te denken over de relatie tussen geloof en kennis, draagt zij ook autonoom bij aan het natuurlijke streven van de mens naar inzicht. Filosofie betreft dan ook ideeenontwikkeling en begripsverheldering in brede zin, niet louter bezinning op de positieve vakwetenschappen en hun plaats in het zijsgeheel. Het gaat in de filosofie dus niet alleen om reflectie op wetenschap, maar om een reflectie op, een ontvankelijkheid voor, het gegeven als zodanig. Er is dus geen enkele reden voor filosofen om zich druk te maken over het op termijn verdwijnen van hun discipline.

En het eerdergenoemde citaat van Hawking over de dood van de filosofie dan? Welnu, naar aanleiding van een interview over zijn nieuwe boek ‘The Grand Design’ merkte Hawking het volgende op:

Because there is a law such as gravity, the Universe can and will create itself from nothing. Spontaneous creation is the reason there is something rather than nothing, why the Universe exists, why we exist.

Deze uitspraak is echter een filosofisch mijnenveld. In de eerste plaats kan het universum niet voortgekomen zijn uit ‘niets’ indien, zoals Hawking zegt, de gravitatiwetten verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van het universum. Immers, je kunt van de gravitatiwetten veel zeggen, maar niet dat zij ‘niets’ zijn. Het zijn immers op z’n minst abstracte objecten.

In de tweede plaats kan het universum niet de oorzaak zijn van zichzelf. Niets gaat immers in ontologische of temporele zin aan zichzelf vooraf. De idee van een universum dat zichzelf veroorzaakt is dan ook hopeloos contradictoir.

In de derde plaats kan direct de terechte vraag gesteld worden wat dan de grond zou zijn van de gravitatiwetten zelf. Waarom bestaan er überhaupt gravitatiwetten? En waarom dan deze wetten in plaats van één of meer andere (logisch eveneens mogelijke) wetten?

In de vierde plaats dient te worden opgemerkt dat wetten causaal inert zijn. Gravitatiwetten zijn dus geen objecten met causale vermogens. Het zijn proposities en proposities kunnen als zijnde abstracte objecten geen materie, energie, ruimte en tijd doen laten ontstaan.

Kortom, voorlopig is er voor filosofen nog meer dan voldoende werk te doen. Ik dank u voor uw aandacht.